

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮН БЕКЕМДӨӨДӨГҮ
МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА САЯСИЙ ИШМЕРЛЕРДИН ОРДУ ЖАНА
РОЛУ, АЛАРДЫН БҮГҮНКҮ КҮНДӨ ЖОГОРУ БААЛАНЫШЫ**
**МЕСТО И РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ
ДЕЯТЕЛЕЙ В УКРЕПЛЕНИИ КЫРГЫЗСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И ИХ ОЦЕНКА НА ВЫСОКОМ УРОВНЕ**
**THE PLACE AND ROLE OF THE STATE AND
POLITICIANS IN STRENGTHENING KYRGYZ STATEHOOD AND THEIR
ASSESSMENT AT A HIGH LEVEL**

Абытов Б.К., Абытов Э.Б.

ГЕНОЦИД ТУУРАЛУУ КОНВЕНЦИЯ

Абытов Б.К., Абытов Э.Б.

КОНВЕНЦИЯ О ГЕНОЦИДЕ

В.К. Abytov, E.B. Abytov

THE GENOCIDE CONVENTION

УДК: 340:341.492

Макалада Ош, Жалал-Абаддагы этникалык чыр-чатактарга байланыштуу геноцид түшүнүгүнүн маани-маңызы чечмеленет. Геноцид тууралуу эл аралык Конвенция, ага туура келген дүйнөлүк тарыхтагы геноциддер тууралуу маалымдалат.

Негизги сөздөр: этникалык чыр-чатактар, кыргыздар, өзбектер, конвенция, геноцид.

В статье рассматриваются понятие о геноциде в свете межэтнических конфликтов в Оше и Жалал-Абаде. Объясняется смысл и содержание геноцида, согласно международной конвенции о геноциде, приводятся примеры мировой истории о подобных проявлениях.

Ключевые слова: этнические конфликты, кыргызы, узбеки, конвенция, геноцид.

This article discusses the concept of genocide, in the light of the inter-ethnic conflicts in Osh and Jalal-Abad. Explained with meaning and content of the genocide, according to the International Convention on genocide, provides examples of the history of the world of such manifestations.

Key words: ethnic conflicts, kyrgyz, uzbeks, Convention, genocide.

2010-жылдын 10-14-июнь күндөрүндөгү дүйнөнү дүңгүрөткөн Ош шаарындагы, Ош жана Жалал-Абад областарындагы коогаландуу окуялар, этникалык келишпестиктер, чыр-чатактар дүйнөлүк коомчулукту ар түрдүү ойго салып, геноцид деген түшүнүк кайрадан күч алып, ага бир жактуу, туура эмес маани берилип калганы баарыбызга белгилүү. Мүмкүн ушундай жагдай таасир эткендир, кантсе да чөлкөмдүк, дүйнөлүк ММК, беделдүү теле-радио маалымат булактары жана урунтуктуу интернет сайттары тарабынан болгон окуялар бир беткей, кээде атайылап эле бурмалангандай, туура эмес чагылдырылып

калганы өкүнүчтүү көрүнүш болгону талашсыз. Дал ошол чет өлкөлүк журналисттер, ар түрдүү эл аралык фонддордун, коомдордун өкүлдөрү, башка өлкөлөрдөгү ММК туура эмес берген маалыматтардын бири кыргыз эли тарабынан «өзбек элине карата геноцид боду, геноциддик саясат жүргүзүлгөн» – деген негизсиз доомат болгон. Ошол ойдо жок дооматка каяша иретинде, анын негизсиз, жалган жерден көтөрүлгөн жалаа экенин көрсөтүү максатында аталган макала даярдалды.

Тарыхый таризде геноцид деген термин тээ 1933-жылы алгачкы жолу поляк юристи Рафаел Лемкин тарабынан киргизилип, андан кийин Тернон Ивдин толуктоосуна карабастан саясий, илимий айлампага кирбей калган [1].

Жогорудагыларды эске алуу менен биз дал ошол геноцид деген түшүнүккө дагы бир жолу кайрылып, анын маани-маңызына толугураак токтолуп, чечмелөөгө бел байладык.

Дүйнөлүк практикада бул маселе боюнча негизги таяныч катары атайын кабыл алынган эл аралык Конвенция болуп эсептелет. «**Геноциддик кылмыштын алдын алуу жана ал үчүн жаза колдонуу жөнүндөгү**» эл аралык **Конвенция** [2] 1948-ж. кабыл алынып, эл аралык катнаштарда колдонулуп жүрөт. Жогоруда аталган Конвенцияда геноцид дегенге төмөнкүдөй аныктама берилет:

«**Геноцид** – бул белгилүү бир атайын топко, анын расасына, улутуна, этникалык тобуна, диний ишенимине жараша биротоло кырып жок кылууга аракет кылуу сыяктуу, адамзатка каршы эң оор кылмыштардын бир түрү» [3].

Илимде жана дүйнөлүк практикада геноцид төмөнкү формаларда болоору такталган:

1. Белгилүү этникалык азчылыктын өкүлдөрүн максаттуу түрдө биротоло кырып жок кылууга багышталган массалык репрессия же массалык кыргын;

2. Белгилүү этникалык топ үчүн атайылап оор жашоо шарттарын түзүү аркылуу, алардын толугу же бөлүк-бөлүгү менен биротоло жок болушуна, кырылышына максаттуу аракет кылуу;

3. Запкы көргөн белгилүү этникалык топ үчүн атайылап балдардын төрөлүшүнө, алардын көбөйүшүнө жолтоо кылуу аракеттерин көрүү;

4. Зордук-зомбулук жолу менен бир этникалык топтун балдарын, атайылап экинчи этникалык топко өткөрүп берүү [4].

Тарых барактары баяндагандай, геноциддик саясаттын негизинде максаттуу массалык этникалык кыргындар көп эле жолу болгону анык. Алыс кетпейли, кечээги эле XX кылымдын башында болгон «армян кыргыны» (түрктөр тарабынан), падышачылык Россиянын 1916-ж. кыргыздарга, фашисттик Германия тарабынан 30-40-жылдары поляктарга, еврейлерге, Советтер Союзунун элдерине карата геноциддик саясаттын негизинде массалык кыргын салганы маалым. Мындай кыргындар жогорудагы биринчи формага туура келет.

Тарых маалымдагандай тигил же бул улутка, этникалык топко багышталган, геноциддик максат менен жүргүзүлгөн массалык кыргындар дайыма системалуу, масштабдуу, бир максаттуу жана узак убакка созулган мүнөзгө ээ болот жана ал ошол кездеги чоң саясий оюндардын бир бөлүгү катары каралат.

Борбордук Азия чөлкөмүндө мындай толугу менен жок кылып, улутту, элди же даректүү мамлекетти биротоло жоюу саясаты бир нече жолу байкалган. Мисалы, 1755-1758-жж. Кытайдын Цин империясы *Жунгар хандыгын биротоло жок кылып, жоюу максатында массалык мыкаачылык менен кыргын салышып, натыйжада миллионго жакын жунгар (ойрот, калмак – тарыхтагы башкача аталышы) набыт болуп, Жунгар мамлекети биротоло тарыхый, саясий аренадан кетүүгө мажбур болгон.* Дагы бир мисал, XVIII к. бир жагынан Хива хандыгы, экинчи жагынан Казах султанаттары тарабынан жүргүзүлгөн геноциддик саясаттын, согуштук аракеттердин натыйжасында кадимки каракалпак эли жок болуп кетүү коркунучунда калган. Тарыхта анча белгилүү болбогон дагы бир мисал, XIX кылымда Кокон хандыгынын тушундагы кыпчактардын лидери Мусулманкулга өчөшүп Худаяр хандын салган *«кыпчак кыргыны»* да жогорудагы биринчи формага туура келет. Ал эми 1916-ж. кыргыз элинин улуттук боштондук кыймылын шылтоолоп, падышачылык Россиянын кыргыз элин кыргынга алган геноциддик саясаты али да болсо биздин элдин эсинде. Мына булар чыныгы кыргын, улуттук геноцид болуп эсептелет.

А бирок биздин аймакта жашаган өзбек элине карата качандыр бир кезде мындай аракеттер бол-

гонун тарых билбейт. Ал эми 1990-жыл жана 2010-жылдагы этникалык чыр-чатактан анча көп эмес сандагы каза болгон адамдар этникалык геноцид болду дегенге негиз бербейт жана минтип жар салуу өтө аша чапкандык болот. Ооба көп адамдар курман болгону чын, тарыхый, этносаясий факт. Бирок алар геноциддин курмандыгы эмес. Албетте бул жагынан алганда дүйнөлүк ММК өзбектерге карата геноцид болду деген маалыматтары карандай жалган, негизсиз доомат экени шексиз.

Анткени кыргыз эли менен өзбек элинин түпкү теги (Түрк атанын балдары), тили, жашаган жери, ишенген дини, сыйынган мазары, барган базары бир. Ушундай ар тараптуу жакын жана кылымдар бою коңшу болуп, кыз алып, кыз беришкен, дайыма канатташ, жакын жашаган элге кыргыздар тарабынан геноцид саясатын жүргүзүү өтө эле кыянатчылык, аша чапкандык болоор эле. Биз терең ишенебиз, кыргыз эли эч качан бир да башка элге, айрыкча өзбек элине карата мындай кадамга барбайт.

Мамлекеттик масштабдагы, саясий жана социалдык негиздеги ички массалык кыргындар болот. Мындай кыргындар белгилүү саясий-социалдык топту, саясий каршылаштарды, «эл душмандарын», тигил же бул улуттун, элдин саясий элитасын, алардын беделдүү саясий, мамлекеттик ишмерлерин жок кылууга багышталат. Аталган мүнөздөгү кыргындар айрыкча кеңеш дооруна таандык. Кеңеш доорунун тарыхы менен аз да болсо кабары бар адамдар, мурдагы СССРде качан жана кантип массалык кыргындар болгонун жакшы билет. Бирок геноцид эмес, тетирисинче баардык улуттардын, элдердин өкүлдөрүн камтыган, саясий, социалдык маанидеги массалык, кызыл кыргын. Мындай көрүнүш айрыкча 30-40-жылдары өөрчүп, саясий өнөктөштөрдүн «ыңгайсыздарына» каршы күрөшү күчөп, коогалаңдуу мезгил башталган. Мындай көрүнүш Кыргызстан эле эмес, бүткүл СССР боюнча партиялык жана мамлекеттик органдарга кирип алган *«эл душмандарын» ашкерелөөгө, алардын бетин ачуу»* өнөктүгү күч алган. Мисалы, *«троцкисттер», «бухаринчилер», «оңчулдар», «солчулдар», «буржуазиялык улутчулдар», «эки жүздүү улутчулдар», «улутчул топтордун мүчөлөрү», «кулактар», «басмачылар жана аларга жан тарткандар», «сыдыковчулар», «абдрахмановчулар», «англиялык чалгындоонун агенттери», «германдык фашисттердин агенттери», «милитаристтик япониянын агенттери», «каришлайш өлкөлөрдүн ар түрдүү шпиондору», «ар түрдүү зыянкечтер» ж.б.* Дал ошол убактарда өлкө боюнча ар күнү көптөгөн адамдар, үй-бүлөлөр, кесиптик же социалдык топтор кыска мөөнөттө дайынсыз жоголуп турушкан. Аталган шарттан Кыргызстан да четте калган эмес, бирок биздин республикада эч качан өзбек элине карата мындай кадамдар болгон эместигин баса белгилөө абзел.

Ооба аталган эки элдин ортосунда, адамдардын курман болушуна алып келген, этникалык чыр-чатактар болгону чын. Мисалы, 60-жылдары Жалал-

Абад шаарында, 1990-жылы Ош, Өзгөн, Кара-Суу шаарларында, кече жакындагы, 2010-ж. июнь айында Ош, Жалал-Абад шаарларында жана аты уйкаш областтардагы этникалык чыр-чатактар. Бирок мындай этникалык чыр-чатактарды геноцид эмес, кыска мөөнөттөгү этносаясий маанидеги этникалык кагылыштар катары мүнөздөөгө болот. Улуттук геноцид болгон кезде бир эл бир жактуу көп жоготууга учурайт. Ал эми этникалык чыр-чатактарда эки жактан тең көп жоготуулар болот. Анткени бул кагылыштарда, айрыкча, 2010-ж. этникалык чатакта титулдук улуттун – кыргыздардын, титулдук эмес этникалык топтун – өзбектердин өкүлдөрү да жабыркашып, бир топ жоготууларга дуушар болушту.

Дагы бир эске алынуучу нерсе, ошол кыска мөөнөттүү, бир жагынан алдын ала тымызын даярдалып, бирок чыр чатакка эки жак, эки этнос тең активдүү катышып, кан төгүлүп, ар тараптуу чоң жоготууларга дуушар болсо аны бир жактуу улуттук геноцид деп атоого болбойт, мүмкүн эмес. Бул геноцид эмес, этносаясий маңыздагы этникалык чыр-чатак. Демек, кыргыздар тарабынан өзбек улутундагыларга геноцид болду деген туура эмес. Мындай аракеттерди жалган жала жабуу, бет тырмачылык жана чагымчылык катары кароого болот.

Эл аралык конвенция боюнча геноциддин экинчи формасы катары белгилүү этникалык топ үчүн атайылап оор жашоо шарттарын түзүү аркылуу, алардын толугу же бөлүк-бөлүгү менен биротоло жок болушуна максаттуу аракет кылуу.

Бул жагдайда биздин, Кыргыз Республикасында, анын ичинде Ош аймагында, жашаган өзбек калкынын чыныгы абалы кандай? Баарыбызга белгилүү болгондой, эгемендүүлүктүн алгачкы күндөрүнөн баштап эле Кыргызстан жалпыбыздын үйүбүз катары каралып, анын ичинде өзбек эли да биздин мамлекеттин басымдуу этникалык тобунун бири катары каралып, жалпы улуттук саясаттын алкагында алардын абдан чоң, ар тараптуу саясий, социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүсүнө эң мыкты өбөлгөлөр түзүлгөнүн баса белгилеп кеткибиз келет.

Жогоруда аталган **«Геноциддик кылмыштын алдын алуу жана ал үчүн жаза колдонуу жөнүндөгү»** 1948-ж. кабыл алынган эл аралык Конвенцияда көрсөтүлгөн геноциддин **3-4 формасы – балдардын төрөлүшүнө тоскоолдук кылуу же алардын балдарын башка элдерге берип жиберүү** [5] деген дегеле биздин тарыхта болгон эмес. Байыркы дүйнөдө, орто кылымдарда, жаңы жана соңку жаңы доордогу кыргыз тарыхында эч бир этногенезистик, боюнда бар аялдарга же өспүрүм балдарга зыянкестик болгон эмес.

Деги эле кыргыздар табиятынан жоокер, эр жүрөк, баатырдыкты даңктаган эл болуу менен катар эле жароокер, боорукер, камкорчул эл болгону да

маалым. Кыргыздар бирөөлөргө зыян кылмак турсун көп элдерди кыргындан сактап калган учурлары көп эле болгон. Мисалы, XIX кылымдын экинчи жарымында Кытайлык уйгурларды, дунгандарды баш калкалатып, кыргындан сактаса, XX кылымдын 20-30-жылдары миңдеген казахтарды өздөрү жеген тамактарын тең бөлүшүп ачарчылыктан сактап калган. Ал эми 40-жылдары өз мекендеринен расмий бийликтер тарабынан күч колдонуу менен жер которууга мажбур болгон, депортацияланган 20 ашык Түндүк Кавказдан, Крым, Волга боюнан көчүрүлгөн элдердин өкүлдөрүн Кыргызстан, кыргыз эли өз бооруна батырып, аларга тиешелүү шарттарды түзүп, этникалык топ, эл катары жок болуудан аман алып калганын биздин тарых барактарыбыз кабарлайт.

Демек жогорудагыдай бай тарыхы, улуттук өзгөчөлүгү бар эл кылымдар бою коңшулаш элге - өзбектерге кыянатчылык кылды дегендин өзү аша чабуучулук, бет тырмачылык болоорун эске сал кетүү абзел. Жыйынтыктап айтканда бүт дүйнөгө кыргыздар тарабынан өзбектерге улуттук геноцид болду деп жар салган чала сабат өзбек «туугандардын» ошол «геноцид» – деген эмне экенинин маани, маңызын алгач терең билип алып туруп, андан кийин дүйнөлүк ММК жарыяласа болмок.

Аргасыздан бир жагынан байыркы бабаларыбыздын «Эркелесен эркеле, бирок талтандаба» – деген накыл сөзү эске түшсө, экинчи жагынан орус элинин «Суу ичкен кудугуна түкүрбө» деген макалы жагдайга абдан туура келүүдө. Биз ушул сыяктуу бир катар маалыматтарды берүү менен өткөн коогалаңдуу, кандуу кагылышуунун себептерин, кесепеттерин, коогалаңдуу этникалык чыр-чатактардын күнөөкөрлөрүн жана натыйжасын ар тараптан, объективдүү түрдө ачып берүүгө мындан ары да аракет кылабыз.

Адабияттар:

1. Lemkin Raphael. Axis Rule in Occupied Europe. Washington. Carnegie Endowment for International Peace. 1944; Тернон Ив. Размышления о геноциде // www.hrights.ru;
2. Конвенция по предупреждению и наказанию преступления геноцида. Генеральная Ассамблея ООН. 179-е пленарное заседание, 9 декабря 1948 года (оригинал текста взята из интернет сайта).
3. Lemkin Raphael. Axis Rule in Occupied Europe. Washington. Carnegie Endowment for International Peace. 1944; Тернон Ив. Размышления о геноциде // www.hrights.ru.
4. Конвенция по предупреждению и наказанию преступления геноцида. 9 декабря // Сборник международных договоров. Т.1. Ч.2. Универсальные Договоры. ООН. Нью-Йорк, Женева. 1994.
5. Конвенция по предупреждению и наказанию преступления геноцида. Генеральная Ассамблея ООН. 179-е пленарное заседание, 9 декабря 1948 года (оригинал текста взята из интернет сайта).

Рецензент: кандидат исторических наук, и.о. доцента Акматова А.Т.